Література

1. Кемпбелл Р. Макконнелл, Стенлі Л. Брю. Аналітична економія: принципи, проблеми і політика. Частина 1: Макроекономіки/ Пер. з англ. – Львів: Просвіта, 1997. – 671 с.

2. Дорнбуш Р., Фішер С. Макроекономіка/ Пер. з англ. В. Мусієнко та В. Овсієнко. – К.: Основи, 1996. – 814 с.

3. Семюелсон, Пол А., Нордгауз Вільям Д. Макроекономіка. – К.: Основи, 1995. – 544 с.

4. Дзюбик С.Д. Механізм регулювання ринкової економіки. – К.: ІДУС, 1995. – 66 с.

5. Михасюк І., Мельник А., Крупка М., Залога З. Державне регулювання економіки. – Львів: Українські технології, 1999. – 640 с.

УДК 336.7(091)

Аспір. О.А. Колодій – Львівський НУ ім. Івана Франка

ЕВОЛЮЦІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ

Сучасна історія банківської справи не володіє повною мірою інформацією про час виникнення банків. Перші банкіри розуміли, що залучаючи вільні грошові кошти та віддаючи їх у тимчасове користування, можна отримати користь. Поява та розвиток банків є результатом еволюції об'єктивних товарно-грошових відносин, що сформувались в економічній системі суспільства.

Post-graduate O.A. Kolodiy – L'viv NU named after Ivan Franko

Evolution of banking

The history of banking is closely related to the history of money. As monetary payments became important, people looked for ways to safely store their money. As trade grew, merchants looked for ways to borrow money to fund expeditions. A financial intermediary is an institution that specializes in bringing lenders and borrowers together. The evolution of banking is representative of historical needs of nations.

Історичний метод дослідження належать до найважливіших методів економічної науки, що допомагає зрозуміти та розкрити суть і природу економічних явищ й економічних суб'єктів. Серед таких вагомих суб'єктів економічної діяльності особливо виділяємо банки та банківську систему, яка, з одного боку, забезпечує грошовий обіг у країні, а з іншого – виступає передавальним механізмом у реалізації грошово-кредитного регулювання. Відтак вивчення еволюції банків, банківської системи та банківської справи має важливе як наукове, так і практичне значення.

На сьогодні існує низка досліджень з історії банківництва (С. Андрюшин, В. Мехряков, І. Окунев, М. Ротбард). Проте через специфіку дослідження (тривалий часовий період, широка географія) багато аспектів ще не достатньо вивчені, зокрема в аспекті розвитку банківництва потребує залучення та розкриття значна кількість більш вузьких історичних джерел, що і стало завданням цієї статті.

Сучасна історія банківської справи не володіє повною мірою інформацією про час виникнення банків, операції, які вони виконували, та чинники, що слугували поштовхом для їх розвитку. І хоча існує багато доказів стародавнього грошового обігу, однак немає чіткої відповіді на питання, якою була роль найпростіших кредитних установ.

Поняття першого банку, як відомо, ототожнюється з міняйлами Стародавньої Греції, де банкірів називали трапезидами (від грецького "трапеза",

що означає стіл) [1, с. 24] Перші банки виникли на основі контор міняйл та крамниць ювелірів [2, с. 250].

Проте, не необхідно пов'язувати природу банку з операціями обміну валют, оскільки така операція є відображенням товарного обміну, і в ній ще немає кредитної основи, яка визначає головний напрямок діяльності банків більш пізнього періоду. Операції збереження, що орієнтувались на внутрішній обіг, є більш давніми і наближають нас до розкриття змісту кредитних установ. На думку істориків, ще у 2300 р. до н.е. існували торговельні компанії, які, поряд з виконанням своїх безпосередніх функцій, видавали позики. Згадки про перші відокремлені кредитні операції стосуються до VI ст. до н.е.

Ернст Куртіус у книзі "Історія Греції" пише, що "зі всіма провідними храмами було пов'язане управління фінансами. Жерці намагались збільшити доходи шляхом вмілого управління, дохідної здачі землі в оренду, надання позик для накопичення скарбів, яких вистачило б не тільки на здійснення обрядів, але й на укріплення могутності храму" [3, с. 12].

Відносно висока стабільність храмового господарства була важливою умовою підтримки грошового обігу. Вона сприяла зміцненню та постійному здійсненню храмами грошових операцій, зберіганню товарних грошей. Зниження якості, природне псування, необхідність поновлення товарних грошей обумовили закріплення за храмовими господарствами функції регулювання грошового обігу (касові операції). Виконання цих функцій вимагало додаткових грошових операцій – облікової та розрахункової. Таким чином, храми здійснювали основні грошові операції, сприяли зародженню кредитних операцій, здійснювали розрахунково-касове обслуговування, вдосконалювали платіжний обіг.

Прототипами спеціалістів банківської справи у Стародавньому Римі були менсарії (приймали на зберігання вклади), нумуларії (здійснювали операції, які полягали у купівлі та продажу монет, їх розміні, видачі малих кредитів та залученню малих вкладів) та аргентарії (перетворювали вклади приватних осіб у позики) [4]. Перші банкіри розуміли, що нагромаджені кошти потребують обігу. Віддаючи грошові кошти у тимчасове користування чи самостійно відкриваючи торговельні та ремісничі підприємства, можна отримати від них користь. Таким чином, з'являються класичні банківські активні операції. Заставою при цьому, в основному, виступали кораблі чи товари, а у деяких випадках – будинки, дорогоцінності та раби. Необхідність та корисність середньовічних мінял у своїх працях доводить С. Сорочан [5].

Деякі вчені доводять, що міняли несли певні контрольно-інспекційні функції, пов'язані зі забезпеченням нормального функціонування імперського монетного обігу [6].

Відомо, що у 351 р. до н.е. з'явились прообрази банків, які надавали у позику вільні державні кошти та брали вклади населення на зберігання, а також виконували податкові функції [1, с. 25].

Лихварство, як специфічний вид економічної діяльності, сформувався внаслідок реалізації функції грошей, як засобу платежу та розвитку кредитних відносин. Однак, є істотна різниця між лихварем та банкіром, як економічними суб'єктами. Вони є представниками різних економічних відносин.

Гроші лихваря просто переходять з одних рук в інші. А фактичне перетворення грошей у позичковий капітал відбувається саме тоді, коли гроші опиняються у руках банкіра і використовуються у виробничих цілях.

Для поступової ліквідації монополії храмів у здійсненні грошових операцій, стародавні держави почали проводити з VII ст. до н.е. самостійне карбування металевих монет. Стандартизація та монетизація грошового обігу стали функцією держави. Карбування грошей сприяло розвитку торговельних відносин між країнами. Концентрація грошових коштів полегшувалась внаслідок більш зручних форм зберігання та нагромадження. Внутрішні та зовнішні економічні зв'язки держав починають набувати більш стабільного та стійкого характеру. Грошовий обіг створює основу для подальшого розроблення різноманітних форм та методів прискорення торговельного та платіжного обігу. За наявності комерційних ризиків та труднощів необхідна була концентрація грошових запасів. Вона стала можливою при створенні торгівельних будинків. При великому правовому ризику та слабкому регулюванні монетної справи ці підприємства займались діяльністю в сфері грошового господарства в межах економічних інтересів.

Поява та розвиток перших банків є результатом еволюції об'єктивних товарно-грошових відносин, що сформувались в економічній системі суспільства.

Банківська справа повільно виходила за межі класичної греко-римської цивілізації, проникаючи у північну та західну частину Європи. Поява нових торговельних шляхів та розвиток мореплавства обумовили переміщення центру світової торгівлі зі середземноморського регіону в Європу, де банківська справа продовжувала розвиватись. Саме у ці часи почалось зародження майбутньої промислової революції, для якої необхідна була добре розвинена фінансова система. Отже, справжнє значення банківської справи виявилось у процесі розвитку торгівельних зв'язків між державами.

Перші банки, у сучасному розумінні, виникли в Італії (Венеція-1157 р., Барселона-1349 р., Генуя-1407 р. (банк "Compire di San Giorgio" став з часом практично центром всього економічного світу протягом цілих 70-ти років та проіснував аж до 1816 р.). До цього часу в Італії виникла і розвивалась подвійна система бухгалтерського обліку. У XII ст. в Італії з'явився перший вексель, на базі депозитів виникли перші банкноти. Всесвітньо відомий банк Медичі у Флоренції, який прославився у класичній літературі. Ця династія панувала там з XV до XVIII ст. Головна контора банку, яка знаходилась у Флоренції, мала 16 філій у Парижі, Лондоні, Ліоні, Венеції, Генуї, Римі, Неаполі.

У Венеції для заняття банківською справою потрібно було мати спеціальний дозвіл місцевого Сенату, який давали на три роки. Для банкірів існував особливий комерційний суд, який здійснював нагляд за їх діяльністю. У Венеції також існував державний контроль за банківською справою.

У XVI-XVII ст. купецькі гільдії декількох великих міст (Венеції, Генуї, Мілану, Амстердаму, Гамбургу, Нюрнбергу) створили спеціальні жиробанки для здійснення безготівкових розрахунків між своїми клієнтами-купцями. Жиробанки вели розрахунки у спеціальних грошових одиницях, що виражались у певних вагових кількостях коштовних металів. Вільні кошти жиро-

банки надавали у позику державі, містам та привілейованим зовнішньо-торгівельним компаніям.

Саме широкий розвиток банківської справи та однієї з її основних складових – кредиту – сприяв процвітанню італійських міст-держав. Протягом декількох сторіч європейські країни внесли в банківську справу нові традиції, що обумовлювались національними особливостями економічного розвитку, рівнем товарно-грошових та кредитних відносин.

До XVII ст. в Європі сформувались об'єктивні умови зміни стану банків та банківської справи. Завдяки утворенню світового товарного ринку під час великих географічних відкриттів XV-XVI ст., зростанню національних інтересів та економічних зазіхань окремих європейських держав, кількісному підвищенню рівня господарських можливостей, інтернаціоналізації фінансових зв'язків, загостренню ризикованості підприємницької діяльності, банківська справа була змушена злитись зі загальним процесом глобалізації світових господарських відносин.

Локальні, обмежені дії окремих банків (особливо італійських та голландських) посилювали міжбанківську конкуренцію, стимулювали розширення універсалізації та одночасно спеціалізації у здійсненні грошових операцій. Великі надходження срібла та золота з Америки в Європу у XVI ст. підірвали монополію цих банків у забезпеченні господарства грошовими коштами.

Основні функції банків (залучення тимчасово вільних коштів та їх нагромадження; кредитування виробництва, держав, приватних осіб; здійснення грошових розрахунків та платежів у господарстві) почали розвиватись у межах регулювання грошового обігу, підтримки його рівноваги в умовах постійного дефіциту грошей. Цей розвиток був обмежений характером металевого грошового обігу. Справжній розвиток банків відбувся тоді, коли ці обмеження зникли. Однак, природа паперових грошей була такою, що їх кількість в обігу повинна була відповідати витісненому золоту. Надлишковий випуск паперових грошей приводив до їх знецінення, що унеможливлювало грошове регулювання. Заниження золотого вмісту також не вирішувало проблему. Необхідно було мати носії грошових відносин, які були б незалежними від монополії золота та обсяг яких регламентувався ступенем розвитку національного капіталу. Цим вимогам відповідали кредитні гроші. Кредитні гроші створювали умови, за яких банк виступав як виробник грошей.

В Англії банківська система виникла у XVI ст. Тут банкіри вийшли зі сфери майстрів золотих виробів (наприклад, піонер банківського бізнесу у Лондоні – Чайльд). Вони приймали на зберігання золото під розписку, яка ставала депозитною квитанцією. Початком офіційного виникнення банківської справи можна вважати кінець XVII ст., коли було здійснено ряд проектів з організації публічних банків. На перший план висувалась необхідність надання цим банкам кредитних функцій. Такий проект було розроблено у 1694 р. Вільямом Петерсоном. Він передбачав виконання банками двох головних функцій: депозитної та кредитної. Статутний фонд Банку Англії у розмірі 1 млн. 200 тис. фунтів стерлінгів планувалось зібрати винятково за допомогою підписки на акції, що й було зроблено за 10 днів підписки. За ак-

ціями виплачувались дивіденди у розмірі 8 % річних. Англійський банк також отримав змогу випускати векселі, банківські квитки, працювати з золотом та сріблом, але йому заборонялось займатись промисловою та торгівельною діяльністю.

Коли у Південній та Північній Америці з'явились колонії, європейська банківська система поширилась і на Новий Світ. Спочатку колоністи мали справу з банками тих країн, з яких вони прибули. Але на початку XIX ст. уряди багатьох штатів почали створювати нові банківські компанії. Під час громадянської війни рушійною силою розвитку банківської справи у США став федеральний уряд. У 1864 р. Конгрес створив Управління валютного контролера. А у 1913 р. було створено Федеральну Резервну систему [7]. Сформований тоді поділ системи банківського регулювання на федеральну і штатну зберігся до нашого часу [8].

Першу кредитну установу в Росії було засновано 24 червня 1754 р. за правління королеви Єлизавети [9]. Н.С. Мордвінов у 1811 р. написав відому роботу "Рассуждение о могущих последовать пользах от учреждения частных по губерниям банков" [10]. У ній детально описано проекти приватних акціонерних банків у Росії.

Перші російські банки були представлені приватними банкірськими будинками, які виникли з розвитком внутрішньої та зовнішньої торгівлі у кінці XVII – початку XVIII ст. у розвинених торговельних центрах Росії – Петербурзі, Москві, Варшаві, Одесі, Ризі та ін. Вони підготували умови для створення акціонерних комерційних банків у Росії після відміни кріпацтва. Готуючись до реформи, уряд у 1860 р. замість попередніх банків створив єдиний державний банк з відділеннями по всій країні. Цей фінансовий гігант, з одного боку, успадкував функції ліквідованих банків, а з іншого – прийняв на себе функції комерційного банку, тобто мав сприяти пожвавленню торговельного обігу. У 1864 р. було дозволено перший акціонерний комерційний банк – Приватний Санкт-Петербургський. Через р. було засновано ще один акціонерний банк – Московський Купецький банк, серед засновників якого переважали королі бавовняно-паперової промисловості Росії: фабриканти Т.С. Морозов, П.М. Третьяков, С.А. Малютін, І.А. Лямін. З 1868 р. почалась справжня смуга заснування акціонерних комерційних банків. За 6 років було засновано 37 банків. Крім Петербурга та Москви, вони почали діяти у 27 містах [11].

У 1872 р. прийнято закон про банки, який вперше в історії Російської імперії закріпив загальні правила створення банків та їх функціонування [12].

На початку XX ст. стержнем російської банківської системи був Державний банк. Із розвитком комерційних банків він став віддавати їм вирішення завдань кредитування господарства. З часом, державний банк перетворився у резервний центр банківської системи, керована ним сітка державних ощадних кас поглинала значну частину грошових заощаджень населення. Гроші вкладались в облігації державної позики і, таким чином, йшли на фінансування держави. У першому десятилітті XX ст. акціонерні комерційні банки вийшли на передові позиції банківської системи Росії. У 1914 р. поряд з 50 акціонерними банками та їх 778 філіями попит у комерційному кредиті

задовольняли 1108 організацій взаємного кредиту та 317 міських банків. Загалом ресурси приватних комерційних банків перевищували 5,6 млрд. руб. Приблизно 2/5 з них припадало на частку п'яти та 3/5 на частку одинадцяти найбільших акціонерних банків. Саме вони відігравали основну роль у сфері комерційного кредиту. При цьому кожний банк мав своє обличчя та свою сферу діяльності. Петербург став однією з фінансових столиць світу.

Вперше про банківські установи в Україні згадується приблизно у другій половині XVIII ст. Першими установами, що отримали право на залучення коштів приватних осіб у Східній Україні, були Державний позичковий банк і Прикази громадської опіки, а у Західній Україні, яка до 1918 р. перебувала у складі Австро-Угорської імперії, діяла широка мережа ощадних кас [13]. У 1914 р. в Україні існувало близько 70 міських громадських банків. Крім приймання вкладів і надання позичок, вони здійснювали облік векселів, ведення спеціальних поточних рахунків, купівлю та продаж цінних паперів за дорученнями клієнтів, тобто виконували всі основні банківські операції. Основний капітал кожного міського банку повинен був становити на час заснування не менше 10 тис. руб. Він складався з громадських коштів, а також внесків і пожертв приватних осіб. До початку 1890-х рр. саме громадські банки, товариства взаємного кредиту, а також приватні комерційні банки і відділення Державного банку домінували в обслуговуванні провінції. Із розвитком мережі акціонерних банків вони відійшли на другий план і посіли хоча й другорядне, однак надійне місце у кредитуванні господарства. На території України існували також дисконтні будинки – кредитні установи, які займалися короткостроковими кредитними операціями та обліком векселів [14].

Після революції 1917 р. В. Ленін та більшовицька партія розуміли важливість банківської системи: "Банки, як відомо, є центрами сучасного господарського життя, головними нервовими вузлами всієї капіталістичної системи народного господарства". Націоналізацію банків вони пояснювали тим, що "контроль за окремими банками та їх операціями (навіть якщо відмінити комерційну таємницю) неможливий, бо не можна прослідкувати за тими складними та заплутаними прийомами, що використовуються при складанні балансів, при заснуванні фіктивних підприємств та філіальних відділень, при використанні підставних осіб та інше" [15].

25 жовтня 1917 р. здійснено захоплення Державного банку Росії – один з перших революційних актів. 14 грудня 1917 р. декретом ВЦВК націоналізовані комерційні банки. Пізніше у січні 1918 р. створюється Народний банк РСФРР. Відбувається вливання комерційних, іпотечних та міських банків в єдиний державний банк.

Зі встановленням Радянської влади (1939) банківська система західноукраїнського краю зазнала уніфікації: було ліквідовано всі банківські установи, а фонди та інституції приєднано до загальної кредитно-банківської системи СРСР, до складу якої входили Українська республіканська контора Держбанку СРСР та мережа ощадних кас.

У період НЕПу разом з розвитком товарних відносин та ринку відбулось відродження зруйнованої в роки революції та громадянської війни кре-

дитної системи. Вона була представлена двома ярусами: Держбанком та досить розвиненою мережею акціонерних комерційних банків, кооперативних банків, комунальних банків, сільськогосподарських банків, спілками взаємного кредиту, ощадними касами.

Далі на банківську систему було перенесено традиції державного монополізму. У 1930 р. проведено кредитну реформу, яка повністю монополізувала банківську систему країни та закріпила жорстке управління за урядом. Залишився тільки один центральний ярус, який включав у себе Держбанк, Будівельний банк та банк для зовнішньої торгівлі. Така структура кредитної системи відображала не стільки об'єктивні економічні потреби народного господарства, скільки політизацію економіки, що відображалась у прискореній індустріалізації та примусовій колективізації. Кредитна система підганялась під політичні установки, що не мали під собою економічної основи. Вона стала заручницею політичної системи.

Таким чином, банки за тривалий період від свого становлення пройшли багатоетапний історичний шлях розвитку: поступово розширювалися функції банків від найпростіших до більш складних, зростали вимоги до їх надійності й системи гарантування вкладів; паралельно розвивалась система державного регулювання банківського сектора і банківського контролю тощо. В умовах адміністративно-командної економіки поняття "кредитної системи" втратило свою економічну природу, оскільки економічний зміст кредиту, його ринкового механізму було втрачено. Система страхування була винесена за рамки кредитної системи. З відродженням концепції ринкової економіки, стало зрозумілим, що існуюча банківська система потребує кардинальних змін у напрямку ліквідації державної монополії. Становлення незалежної банківської системи України почалось у 1991 р., коли Верховна Рада України прийняла Закон "Про банки та банківську діяльність". Новітня історія банківництва в Україні, а також перспективи його подальшого розвитку можуть стати предметом подальших досліджень у цій галузі.

Література

1. Окунев И.В. Деньги и банки: Исторические очерки. – Днепропетровск: Преском, 1995. – С. 24-25.

2. Економічна теорія: Макро- та мікроекономіка: Навч. посібник/ За ред. З.Г. Ватаманюка та С.М. Панчишина. – 2-ге вид., доп. – Львів: Інтереко, 1998. – С. 250.

3. Роде Е. Банки, биржи, валюты современного капитализма. – Москва, Финансы и статистика, 1986. – С. 12.

4. Бартошек М. Римское право: понятия, термины, определения. – М.: Наука, 1989. – С. 42-43.

5. Сорочан С.Б. Византия IV-X веков: этюды рынка. Структура механизмов обмена. – Харьков, 1998. – С. 409-413.

6. Византийская книга Эпарха/ Вступит. ст., пер., комент. М.Я. Сюзюмова. – М.: Наука, 1962.

7. Ротбард М. История денежного обращения и банковского дела в США: От колониального периода до Второй мировой войны. – Челябинск: Социум, 2005-546 с.

8. Роуз Питер С. Банковский менеджмент. – М.: Дело,1995. – С. 4.

9. Алаторцев А. Дворянские банки// Городская банковская газета. – Цит. з http://www.banker.ru/articles/gbg_11_15.pdf станом на 21.01.2007.

10. Банковское дело/ Под ред. О.И. Ларврушина. – М.: Банковский и биржевой научно-консультационный центр, 1992. – С. 4-65.

11. Левичева И. Регулирование деятельности коммерческих банков в 80-е годы XIX века. – Цит. з http://www.vep.ru/bbl/history/cbr6.html станом на 20.01.2007.

12. Андрюшин С.А. Банковская система России: особенности эволюции и концепция развития. – М.: Ин-т экономики РАН, 1998.

13. Горовий С., Комаринська З.М. До проблеми становлення і розвитку банківської системи України/ Під ред. Б.С. Івасіва// Банківська система України: проблеми та перспективи розвитку: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Тернопіль: Екон. думка, 1998. – 85 с.

14. Крохмалюк Д. Банківська справа в Україні у складі Російської імперії (друга половина XIX століття – 1917 р.)// Вісник НБУ. – 2000, № 9. – С. 63.

15. Ленин В.И. Грозящая катастрофа и как с ней бороться. – М.: Наука, 1988. – 46 с.

16. Мехряков В.Д. История кредитных учреждений и современное состояние банковской системы России. – М.: Ин-т экономики РАН, 1995. – 364 с.

УДК 336. 71

Доц. С.М. Лобозинська, канд. екон. наук – Львівський НУ ім. Івана Франка

СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА РИНКОВОГО САМОРЕГУЛЮВАННЯ В ПРОЦЕСІ КООРДИНАЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Розглянуто питання взаємодії держави та ринку в процесі регулювання банківської системи. Виявлено проблеми побудови оптимального механізму регулювання банківської системи. Запропоновано шляхи вдосконалення системи регулювання банківської діяльності в Україні.

Ключові слова: державне регулювання банківської системи; ринкове саморегулювання; функціональні економічні системи; банківська інфраструктура.

Assist. prof. S.M. Lobozinska – Lviv NU named after Ivan Franko

The correlation of a governmental regulation and market self-regulation in a process of a banking system coordination

In the article is examined the question of a cooperation between a government and market in a process of a governmental banking system regulation. The problems of building of the optimum mechanism of a banking system regulation are brought out. The ways of improvement of a system of a banking activity regulation in the Ukraine are proposed.

Keywords: governmental regulation of a banking system; market self-regulation; functional economic systems; banking infrastructure.

Побудова ринкового господарства в Україні вимагає стабільної та надійної банківської системи. П'ятнадцятирічний пошук оптимальної системи регулювання фінансової індустрії емпіричним шляхом від нерегульованості до зарегульованості. Подальше зволікання із розбудовою ефективної системи регулювання банківської системи може залишити Україну поза межами світових фінансових потоків, тому важливими є теоретичні дослідження механізмів регулювання економіки, які б забезпечили ефективне впровадження державної економічної політики у поєднанні з ринковим регулюванням.

Окремі питання співвідношення державного регулювання та ринкового саморегулювання досліджували такі вчені як: К. Губарев, Л. Дмитриченко, І. Михасюк, А. Новиков, С. Хоружий, Яценюк А. Однак здебільшого зазначені економісти- теоретики торкалися питань макроекономічного регулювання в межах цілої господарської системи або розглядали проблеми координації